

RECENZIJOS

Вяч. Вс. Иванов. Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы, Москва, 1965, 298 p.

Anatoliečių kalbų duomenų panaudojimas, atvėręs plačias perspektyvas visai indoeuropiečių lyginamajai kalbotyrai, įgalino naujomis akimis pažiūrėti ir į daugelį baltų kalbų istorinės gramatikos klausimų. Kai kurie baltų ir slavų kalbų reiškiniai (pavyzdžiui, veiksmazodžio sistema), seniau laikyti labai pakitusiais, pasirodė turį daug archaiškų bruožų, paveldėtų iš indoeuropiečių kalbinės bendrystės laikotarpio. Todėl pastaruoju metu į anatoliečių, baltų ir slavų kalbų bendrybes ir jų santykį su rekonstruojama indoeuropiečių kalbos sistema kreipiami vis daugiau dėmesio. Šis klausimas plačiai nagrinėjamas ir neseniai pasirodžiusioje V. Ivanovo monografijoje „Bendroji indoeuropiečių, praslavų ir anatoliečių kalbinės sistemos“. Monografijos autorius – vienas iš žymiausių šių laikų rusų komparatyvistų – lietuvių kalbininkams gerai žinomas savo ankstesniais darbais, kuriuose taip pat daug vietos skiriama baltų kalbų faktams¹. Kalbamoji monografija, tęsianti seriją autoriaus tyrinėjimų lyginamosios kalbotyros srityje, kartu apibendrina jo kai kurių anksčiau paskelbtų straipsnių medžiagą. Detali anatoliečių, slavų, baltų ir kitų kalbų faktų analizė čia siejama su pagrindinėmis problemomis, šiuo metu iškilusiomis lyginamajai indoeuropiečių kalbų gramatikai.

Monografija susideda iš keturių dalių. Pirmosios dvi, skirtos fonologijai ir vardažodžio morfologijai, daugiausia tik papildo ankstesnius, jau paskelbtus autoriaus tyrinėjimus; kai kurie jų skyriai galėtų būti laikomi ir atskirais savarankiškais straipsniais. Sprendžiant indoeuropiečių fonologinės sistemos, priešflektyvinio laikotarpio vardažodinių priesagų ir kitus klausimus, dažnai remiamasi baltų kalbų paralelėmis bei etimologiniais gretinimais. Pavyzdžiui, jau pirmuose knygos puslapiuose, motyvuodamas teigimą, kad dėl laringalo iškritimo galėjęs pailgėti ne tik prieš jį, bet ir po jo ėjęs sonantas ar balsis, autorius sugretina lie. *vilna*, la. *vilna* ir rus. tarm. *волна* su het. *hulana-* „vilna“; iš šio gretinimo sprendžiama, jog pagal s. ind. *úrṇā*, lot. *lāna* ir kt. atstatomos formos **l̥nā* ilgasis sonantas / esąs kilęs iš **HI* (11–12). Balsio pailgėjimą, iškritus laringalui, be kita ko, rodo het. *hap-* „upė“ lyginimas su s. ind. *āpas* „vandenys“, av. *āfš* (12). Galima būtų pridurti, kad su minėtu hetitų k. žodžiu tuo atveju sietinas ir prūsų k. žodis *ape* „Bach“, kurio šaknį randame ir tokiuose vietovardžiuose, kaip pr. *Laukappe* Ger. 83, *Ardappen* Ger. 10, *Galdāpē* K 112, savo sandara primenančiuose autoriaus minimus il. Μεσσαπίου, *Salapia* tipo vietovardžius.

¹ Iš tokių su baltistika artimai susijusių V. Ivanovo darbų čia galima paminėti šiuos: О значении хеттского языка для сравнительно-исторического исследования славянских языков, ВСЯ II 1957 3–28; О прерывистой интонации в латышском языке, – *Rakstu krājums, veltījums akad. prof. dr. J. Endzelīnam, Rīgā*, 1959, 133–148; К этимологии балтийского и славянского названий бога грома, ВСЯ – III 1958 101–111; Реконструкция структуры индоевропейского предложения, – Проблемы сравнительной грамматики индоевропейских языков, Москва, 1964; baltų-slavų seniausių santykių problemai yrač svarbus kartu su V. Торогову parašytas darbas „К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков“, Москва, 1958.

Pirmoje monografijos dalyje patraukia dėmesį taip pat samprotavimai dėl vadinamųjų „Brugmano spirantų“ **ǵ* ir *ǵʰ*, apie kurių egzistavimą buvo sprendžiama tik iš kelių indoeuropiečių prokalbei priskirtinų žodžių, jų tarpe ir žemės pavadinimo². Archaiškiausia iš paliudytų žemės vardo formų autorius, sekdamas P. Krečmeriu, laiko het. *tagan-* / *tgan-* < **dh(e)ǵh(e/o)m*; su antruoju variantu, turinčiu nulinių šaknies ir pilnąjį priesagos abliauto laipsnį, siejamas toch. *A tkam*, gr. *χθών* (< **ǵχών* dėl metatezės) ir baltiškos bei slaviškos formos, kuriose junginys **dhǵh* buvęs suprastintas ir virtęs **ǵh* (plg. lie. *žėmė*, s. sl. *zembja*). Ši pažiūra artima beveik tuo pačiu metu paskelbtoms P. Arumos mintims apie žemės vardo etimologiją; priešingai E. Benvenistui, P. Aruma het. *tegan* irgi sieja su gr. *χθών*, lie. *žėmė*³. Tik, mūsų manymu, formos lie. *žmónes*, pr. *smūni* negali būti siejamos su priebalsių *m* ir *n* kaita senojo žemės pavadinimo gale, plg. gr. *χθών* ir *χθαυαίος* „žemas“ (30), nes baltiškų formų *n* čia yra prie formos su *m* pridėtos antrinės priesagos formantas. Senus liežuvio priešakinio ir liežuvio užpakalinio sprogstamųjų priebalsių junginius, o ne spirantą **ǵ*, autorius randa ir senoviniame lokio pavadinime, gretindamas het. *ǵartagga* „lokys“ (pagal F. Zomerio pasiūlytą reikšmės aiškinimą) su gr. *ἄρκτος*, kildinamu iš **ἄρκτος* dėl tokios pat metatezės, kaip minėtame žemės pavadinime (31–34). Spėjama, kad šie žodžiai tos pačios šaknies, kaip baltų **tlāk* (plg. pr. *clokis* „lokys“ ir vietovardį *Tlokunpelk*) ir sen. sl. *vl̥oko-dlakō* (*l* ir *r* kaita, pastebima ir kitais atvejais, čia galinti būti aiškinama vardo tabuizavimu). Jeigu ši hipotezė būtų patvirtinta, baltiškas lokio vardas, sunkiai paaiškinamas baltų kalbų dirvoje ir neturintis aiškių atitikmenų kitose kalbų šeimose, pasirodytų esąs labai senas, iš indoeuropiečių kalbinės bendrystės laikų paveldėtas žodis.

Iš antroje dalyje liečiamų vardažodžio morfologijos dalykų čia paminėsime tik darinių su archaiškais kamiengaliais *-ru* ir *-ri* santykį, kurį autorius parodo, be kita ko, gretindamas lie. *ėdrūs* (tekste netiksliai rašoma *edrus*) ir het. *etri-* „valgis, pašaras gyvuliams“ (45). Ta aplinkybė, kad *-ri* tokiuose hetitų kalbos žodžiuose reguliariai kaitoma su *-nt* (plg. het. *adant-*), panašiai kaip graikų *ρ:-ατ-* (< **nt*), laikoma dar vienu įrodymu, kad dalyviai su priesaga *-nt* kitados buvę rūšies atžvilgiu indiferentiški. Čia galėtume pridurti, kad ir retkarčiais pastebima lietuvių kalbos dalyvių su priesaga *-nt-* vartoseną nediferencijuota rūšies reikšme bent kai kuriais atvejais gali būti ne vėlesnio būdvardėjimo pasekmė, o archaiškas reiškinys, plg. tokius žodžių junginius, kaip *džiūstanti liga* „džiova“ (Kuršaičio žodynas, II, 39), *dygstantis metas* (Šatės), *lynanti diena* (Salantai) ir pan.

Trečioje monografijos dalyje (p. 55–84) sprendžiamas senosios indoeuropiečių veiksmažodžio sistemos klausimas. Kaip ir anksčiau, visų pirma remiamasi anatoliečių kalbų duomenimis, kurie padarė tikrą perversmą pažiūrose į indoeuropiečių veiksmažodžio asmenavimą, ypač po to, kai paaiškėjo hetitų kalbos *hi*-asmenuotės ryšys su graikų ir indoiraniečių perfektu bei mediopasyvu. Indoeuropiečių kalbinės bendrystės laikotarpiui autorius rekonstruoja dvi pagrindines veiksmažodžio asmenuojamųjų formų serijas, kurių pirmąją reprezentuoja atematiniai veiksmažodžiai, o antrąją – anatoliečių *hi*-asmenuotės ir kitų kalbų perfekto bei mediopasyvo formos. Sistemingai lyginant šių serijų refleksais laikomus veiksmažodžius, paliečiama ir baltų kalbų veiksmažodžių daryba bei fleksija. Pavyzdžiui, prie senojo šakninio (atematinio) asmenavimo reliktų autorius skiria lietuvių kalbos atematinę formą *sergmi*, ir (panašiai kaip O. Trubačiovas), lygina ją su hetitų *-mi* asmenuotės veiksmažodžiu *ištark-* „sirgti“ (65–66), veiksmažodžių *sergiu*: *sergu* semantinė diferenciacija motyvuojama asmenavimo tipo kitimu, panašiai kaip veiksmažodžių *genu*: *ginu*, kurie taip pat

² Nuo 1886 m., kai K. Brugmanas pirmą kartą rekonstravo ide. prokalbei spirantą **ǵ*, šiuo klausimu susikaupė plati literatūra, kurios apžvalgą žr. R. Wright, *The Indo-European interden- tal spirants*, Omagiu lui Alexandru Rosetti, București, 1965, 1017–1021.

³ P. Arumaa, *L’homme et la terre*, *Lingua viget*, *Commentationes slavicae in honorem V. Kiparsky*, Helsinki, 1964, 11–14.

lyginami su hetitų *-mi* asmenuotės veiksmažodžiu *kuen-* „mušti, žudyti“ (58). Su hetitų kalbos *hi-* asmenuotės veiksmažodžiais autorius sieja baltų kalbų veiksmažodžius, turinčius kamieną **-je* ir ilgą šaknies balsį. Pavyzdžiui, lie. *spėja*, la. *spēja* gretinama su het. *išpai-* „prisivalgyti ligi soties“ (89); lie. *skēlia* su het. *iškallai-* „perplėšti, supiaustyti“ (109); lie. *siėja*, la. *sēju* su het. *išhai-* „sieti, rišti“ (89); lie. *liėja* (hipotetiškai) – su het. *lahhu(ūai-)* – „lieti“ (106–108). Baltiškų veiksmažodžių kamiengalio *j* tokiais atvejais kildinamas iš laringalo, kuris laikomas antrosios indoeuropiečių veiksmažodžių serijos rodikliu.

Naujas, bet gana abejotinas yra bandymas įžiūrėti reduplikaciją atematinėje trečiojo asmens formoje liet. *sėsti*, la. *sēst* (< **s-ēs-*), kuri gretinama su het. *ašes-* (96–98). Minėtas lietuvių ir latvių kalbų formas galima lengvai paaiškinti, laikant jas vėlesniais dariniais, atsiradusiais dėl kai kurių atematinio asmenavimo formų plitimo jau baltų kalbų dirvoje (plg. atematinės 3 asmens formas *mėgti*, *trókšti*, *bėgti* ir pan.)⁴. Ta aplinkybė, kad latvių kalboje nepaliudyta kamieno **sēd-* atematinė 1 asmens forma, nekliudo lie. *sėsti* kildinti iš **sēd-ti* (kaip ir atitinkamas 3 asmens formas *skaūsti* < **skaud-ti*, *kliesti* < **klied-ti*, *ąusti* < **aud-ti*), nes iš naujai sudarytų atematinė formų lietuvių ir latvių kalbose dažniausiai tevertojamas 3 asmuo. Tad, rodos, nėra pakankamo pagrindo izoliuoti vėlesnį lietuvišką naujadarą *sėdmi* nuo *sėsti* ir laikyti pastarąją formą visai kito kamieno dariniu. Bent jau iš baltų kalbų faktų nematyti, jog greta veiksmažodžio **sēd-* čia būtų buvęs panašios reikšmės veiksmažodis **sēs-*, sudarytas iš **ēs-* reduplikacijos būdu.

Pirmosios (tranzityvinės) ir antrosios (intransityvinės-perfektinės) serijos formų priešpastatymą autorius sieja su ergatyvine sakinio konstrukcija ir „gyvosios“ bei „negyvosios“ giminės daiktavardžių priešpastatymu. Vėlesnės veiksmažodžio laikų sistemos susidarymui didelę reikšmę turėję sigmatiniai dariniai – veiksmažodžių formos su priesagomis **-s-* ir **-sk-*, kurios baltų, kaip ir anatoliečių, kalbose išlaikiusios pirminę darybinę reikšmę (pvz., lietuvių k. veiksmažodyje *aušta*, kuris 153–154 gretinamas su het. *auštat* – veiksmažodžio *auš-* „pasirodyti“ mediopasyvine forma), o slavų kalbose virtusios aoristo formantais. Aptariant kamienus su nosiniu afiksu, lie. (*ap*)-*ninka*, s. sl. *niknqti* „germinare“, *vzniknqti* „iškilti, pasirodyti“ gretinama su het. *ninink-* „kelti“: čia baltų ir hetitų kalboms bendra afikso forma, o slavų ir hetitų kalboms – po *-n-* einantis balsis.

Ketvirtoji monografijos dalis – „Sintaksinių struktūrų rekonstrukcija (185–289) – išsiskiria problematikos platumu ir apibendrinamu, sintetiniu pobūdžiu. Kadangi lyginamoji istorinė sintaksė yra mažiausiai tyrinėta indoeuropiečių kalbotyros sritis, ši knygos dalis verta ypač didelio dėmesio. Joje autorius, apibendrinamas gausią literatūrą, bando rekonstruoti seniausius indoeuropiečių kalbinės bendrystės laikų sakinio struktūros tipus. Kaip ir ankstesnėse dalyse, čia labai plačiai panaudojami anatoliečių kalbų duomenys, kurie sintaksės srityje irgi įgalina žengti į priekį naują, reikšmingą žingsnį. Lyginant su anatoliečių ir keltų kalbomis, labai akivaizdžiai išryškėja kai kurių baltiškų konstrukcijų archaiškumas ir jų reikšmė indoeuropiečių kalbų sakinio raidos tyrinėjimui.

Nagrinėdamas sakinio raidos procesus, autorius visų pirma remiasi tais sintaksės reiškiniiais, kurie yra susiję su žemesniais kalbos lygmenimis – morfologija ir fonologija. Daug dėmesio kreipiama į sustabarėjusias, dažnai leksikalizuotas konstrukcijas, kurioms galima pritaikyti jau išbandytus morfologinės bei etimologinės analizės metodus. Prie tokių sustabarėjusių konstrukcijų, kaip žinoma, priklauso lietuvių kalbos priešdėliniai veiksmažodžiai, tarp kurių šaknies ir priešdėlio įsiterpę enklitiniai įvardžiai *mi*, *ti*, *si* (pvz., *pamisakyk*, *atmirado*, *pasirodė* ir pan.). Recenzuojamame darbe jie lyginami su anatoliečių kalbų veiksmažodinėmis konstrukcijomis, kurių pradžioje eina enklitikai (pvz., het. *nu-mu* ^d*IŠTAR*... *kaniššan harta* „ir mane Ištara, mano viešpatė, mylėjo“).

⁴ Plg. Ch. S. Stang, Die athematischen Verba im Baltischen, – Scando-slavica, VIII, Copenhagen, 1962, 162 tt.

Tokios anatoliečių konstrukcijos, anksčiau kai kurių kalbininkų laikytos net neindoeuro pietiškomis, M. Dilono, F. Zomerio, o pastaruoju metu ypač M. Votkinso buvo sugretintos su sen. airių kalbos sakinio pradžios veiksmažodiniais kompleksais (pvz.: *no-m Choimmdiu – coima* „Viešpats mane myli“) ir labai įtikinamai paaiškintos kaip sintaksiniai archaizmai. Daugeliu ryškių paralelių autorius parodo, kad su jomis minėti lietuvių ir kitų baltų kalbų priešdėliniai veiksmažodžiai sutampa ne tik savo struktūra, bet ir atskirų morfologinių elementų kilme bei pozicija. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos enklitiniai įvardžiai *mi, ti, si* etimologiškai siejami su hetitų savybiniais įvardžiais *mi, ti, ši*, einančiais po prieveiksmio. Labai artimi ir tie morfologiniai elementai, kurie eina prieš enklitikus, pvz., lietuvių kalbos priešdėlis *pra-* (pvz.: *pra-si-dėjo*) etimologiškai siejamas su het. *para*, sen. air. *ro-*, lie. *ap-* – su het. *appa(n)*, lie. *po, pa-* – su het. *pe-*, lie. *su-, sa-*, la. *sa* (pvz.: *sa-sa-tikties*) – su het. *šu-, ša-*, lie. *nu-* – su het. *nu-*, plg. lie. *nu-si-(mazgok)* ir het. *nu-ši-* „ir jam“. Autorius parodo, kad bendrais sintaksiniais archaizmais su anatoliečių ir keltų kalbomis laikytinos tos baltų kalbų konstrukcijos, kuriose tarp enklitinio įvardžio ir veiksmažodžio įsiterpia kiti sakinio žodžiai (pvz., s. pr. *turri sien titet audāt* „soll also geschehen“). Tokie gretinimai patvirtina ir toliau plėtoja jau E. Hermano iškeltą mintį, kad lietuvių kalbos priešdėlių, enklitinių įvardžių bei dalelyčių junginiai su veiksmažodžiais aiškintini J. Vakernagelio dėsniumi, pagal kurį indoeuropiečių kalbų senovinio tipo sakinyje enklitiniai įvardžiai bei dalelytės eidavo antroje vietoje⁵. Labai svarbu, kad, remdamasis šiuo dėsniumi, autorius įtikinamai susieja tokius iš pažiūros skirtingus reiškinius, kaip lietuvių kalbos sangražiniai veiksmažodžiai su infiksuota dalelyte, kilusia iš enklitinio įvardžio *si*, įvardžiutiniai būdvardžiai bei dalyviai, kurių įvardinis elementas **jo* eina tarp priešdėlio ir šaknies (pvz.: *paioprasta, praiispūles*), ir geidžiamosios nuosakos formos, kuriose tarp formanto *te-*, gretinamo su hetitų sakinio pradžios elementu *ta-* bei sen. airių *to-/do-*, ir veiksmažodžio šaknies dažnai įsiterpia dalelytė *gi*, pvz. *te-gi-stow, te-gi-éssi*, panašiai kaip *s(i)* latvių kalbos debityvo formose, pvz. *ja-s-ceļas* (227–243). Gretindamas tokius baltų kalbų faktus su anatoliečių, keltų, slavų ir kitų kalbų konstrukcijomis, autorius rekonstruoja senovinį indoeuropiečių sakinio modelį, kuriame pirmąją vietą užima įvardinės kilmės jungtukas arba prieveiksmis-preverbas (A), antrąją – enklitinis įvardis, kuris nors kitas enklitiškai pavartotas žodis (E) ar keli enklitikai (E₁, E₂ ... E_n), tolesnes vietas – kiti sakinio žodžiai, o gale eina veiksmažodžio asmenuojamoji forma (V_f), nuo preverbo atskirta enklitikų ar kitų sakinio žodžių (jeigu jų sakinyje esama). Šį sakinio tipą autorius vaizduoja schema: A + E₁ (+ E₂ + E₃ + ... E_n) + ... + V_f (196). Ši schema visiškai derinasi su minėtu J. Vakernagelio dėsniumi ir B. Delbriuko išvada, kad veiksmažodis senųjų indoeuropiečių kalbų sakinyje paprastai eina sakinio gale; be to, ji iš esmės sutampa su ta schema, kurią rekonstravo M. Watkinsas, remdamasis sen. airių ir hetitų kalbų konstrukcijomis (#P(E)... V, kur P – preverbas, E – enklitikas ar keli enklitikai, V – asmenuojamoji veiksmažodžio forma⁶.

Analizuodamas pirmąją vietą užimančius preverbus, autorius parodo, kad daugumą jų galima kildinti iš vardažodžių formų, kurios nuo seniausių laikų buvo vartojamos dabartiniams prieveiksmiams artima reikšme. Tokia vartosena išlikusi hetitų kalboje, kur, pavyzdžiui, greta prieveiksmio *hanti* „atskirai, ypatingai“, turinčio senojo lokatyvo formantą *-i* ir etimologiškai siejamo su s. ind. *ánti*, gr. *άντι-*, lot. *ante*, vartojamas daiktavardis *hant-* „kakta“, greta *piran* „prieš“ (< **pe-roN*), siejamo su s. sl. *pro-, pra-, prě-*, vartojamas daiktavardis *piran* „priekinė pusė“, greta *appan* (< **e/opoN*) „paskui“, plg. s. sl. *po-, pa-*, – daiktavardis *appan* „užpakalinė pusė“ ir pan. (202–213). Šie gretinimai padeda aiškinti ir lietuvių kalbos prielinksnių bei priešdėlių *ant*,

⁵ Žr. J. Wackernagel, Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung, IF, I, 333–436.

⁶ M. Watkins, Preliminaries to a historical and comparative analysis of the Syntax of the Old Irish Verb, – Celtica, VI, 1963, 1–49.

pro (*pra-*), *po* (*pa-*) kilmę ir nustatyti jų indoeuropietiškus prototipus. Autorių jie įgalina padaryti svarbių išvadų dėl indoeuropiečių sakinio sandaros. Kadangi pirmasis sakinio komponentas (A) gali būti kildinamas iš vardažodžio (N), tai aukščiau pateiktą senovinį sakinio modelį autorius laiko išvestiniu iš dar senesnio, kuris vaizduojamas schema $N + E_1 (+ E_2 + E_3 + \dots E_n) + \dots + V_f$ (216). Nesant enklitinių įvardžių,rieveiksmių ar dalelių, antrąją, nekirčiuotą, poziciją sakinyje galėjusi užimti ir asmenuojamoji veiksmažodžio forma. Tokiomis enklitinėje pozicijoje atsidūrusiomis veiksmažodžio formomis p. 248 laikomos slaviškos dalelytės s. sl. *bi*, s. rus. *by* ir lietuvių k. *jeib* formantas *-b* (pagal Stango teoriją kildinamas iš *-bi*). Jau iš šių kelių pavyzdžių matyti, kad labai toli siekiančias sintaksines išvadas autorius visur stengiasi grįsti gramatinių formų morfologine bei etimologine analize.

Greta indoeuropiečių kalbų sakinio pagrindinio tipo p. 256–265 aptariamas ir antrasis, inversinis tipas su asmenuojamąja veiksmažodžio forma sakinio pradžioje: $V_f + E_1 (+ E_2 + \dots + E_n)$. Senosioms indoeuropiečių kalboms šis tipas paprastai būdingas tik tam tikrais stilistiškai žymėtais atvejais (pvz., reiškiant liepimą, emfazę), kai veiksmažodis esti vienintelis neenklitinis žodis sakinyje. Tokio sakinio tipo leksikalizuotais refleksais autorius laiko baltų kalbų nepriešdėlinius veiksmažodžius su *-s(i)* bei kitais enklitiniais įvardžiais žodžio gale (lie. *ródaus-i*, *skaūda-m*, *skauda-t*, lat. *rāduó-s* ir pan.). Kad sakinio konstrukcija su veiksmažodžiu pradžioje sudarė pagrindą lietuvių kalbos veiksmažodžių formoms su sufiksuotu enklitiniu įvardžiu, spėjo jau E. Bernekeris⁷ ir E. Hermanas⁸; ši pažiūra knygoje remiama sen. airių ir tocharų kalbų paralelėmis (pvz., toch. A *paša-m* „duok mums“). Autorius iškelia drąsiai hipotezę, pagal kurią pastarasis sakinio tipas kitados buvęs vyraujantis, ir tik vėliau, virtęs sintaksiniu archaizmu, pradėtas vartoti kaip inversinis. Šio tipo sakiniuose veiksmažodžio asmenų galūnės galėję išriedėti iš enklitinių įvardžių, postpoziciškai prisišliėjusių prie gryno veiksmažodžių kamieno. Kaip tik tokia asmenuojamųjų veiksmažodžių formų galūnių kilmės prielaida, minima jau K. Brugmano, pastaruoju metu vis plačiau įsigali kalbotyroje. Ją priėmus, antrąjį indoeuropiečių veiksmažodinio sakinio tipą galima interpretuoti kaip archaišką nominalinį sakinį, nes tuo tolimu priešflektyvinės sandaros laikotarpiu, kai asmenų galūnės dar nebuvo susiformavusios, grynas veiksmažodinis kamienas turėjęs sutapti su vardažodiniu, taigi $V_f = N + E_1$. Tuo būdu prieinama prie indoeuropiečių nominalinio sakinio problemos, kuriai skirtas paskutinis monografijos ketvirtosios dalies skyrius (266–290). Jame autorius, tęsdamas A. Mejė, E. Benvenisto, J. Zubato šios srities tyrinėjimus, išryškina principinį skirtumą tarp indoeuropiečių nominalinių sakinių (kurie sakiniams su šaknies **es-* veiksmažodžiais buvo priešpastatomi taip pat, kaip sakiniams su kitais veiksmažodžiais) ir atskirų dialektų vardažodinių sakinių, kurie gali būti laikomi veiksmažodinių sakinių sistemos nariai su nulinėmis jungtimis. Iš nominalinių sakinių relikto tokiose sustabarėjusiose konstrukcijose, kaip het. *nekuz mehur* paž. „laikas naktis“, *man gimanti* „kada (jeigu) žiema“, sprendžiama, kad seniausio tipo nominaliniuose sakiniuose buvo vartojamas grynas vardažodžio kamienas arba formos su *-i* (vad. casus indefinitus). Su tokiais nominaliniais sakiniiais siejamos vardininko formos, susidariusios prie casus indefinitus prisišliėjus Vakernagelio pozicijoje einančiam enklitiniam įvardžiui **-s-*. Autorius prieina išvadą, kad prieš asmenuojamųjų veiksmažodžių formų bei vardažodžių linksnių galūnių susidarymą atskiro žodžio funkciją sakinyje lėmusi pozicija kitų žodžių atžvilgiu, todėl tas pat sakinio elementas skirtingose konfigūracijose galėjęs turėti skirtingų kalbos dalių reikšmę (panašiai kaip vietnamiečių ar klasikinėje kinų kalboje).

Kaip matome, recenzuojamame darbe paliesti pagrindiniai indoeuropiečių kalbų lyginamosios istorinės sintaksės klausimai. Išsamiau jų nekomentuodami, atkreipsime dėmesį tik į vieną kitą detalę, tiesiogiai susijusią su baltų kalbų medžiagos interpretavimu.

⁷ E. Berneker, *Die Wortfolge in den slavischen Sprachen*, Berlin, 1902, 91.

⁸ E. Hermann, *Litauische Studien*, Berlin, 1926, 91–92.

Pagrįstai laikydamas baltų kalbų sangražinius veiksmažodžius sustabarėjusiomis sintaksinėmis konstrukcijomis, autorius, mūsų manymu, per mažai atsižvelgia į tai, kad lietuvių bei latvių kalbų veiksmažodžiai su enklitiniu įvardžiu *si* suaugo į vieną žodį prieš raštijos pradžią. Lietuvių kalbos XVI–XVII a. raštuose mes randame nebe veiksmažodinius junginius su enklitiniu įvardžiu *si*, o jau sangražines veiksmažodžių formas, kurių vietą sakinyje lemia ir kitoms atitinkamų laikų bei nuosakų veiksmažodžių formoms galiojantys dėsniai. Todėl ginčytinas yra autoriaus teigimas, jog rašytinės tradicijos laikotarpiu, priešdėliams suaugant su sangražiniais veiksmažodžiais, visas kompleksas buvo nukeltas į sakinio vidurį (235). Priešdėlinių veiksmažodžių su infiksiuota *si* pradinė pozicija sakinyje laikoma seniesiems raštams bei tautosakai būdingu sintaksiniu archaizmu, nykstančiu vėliau (234–235). Tačiau tą pažiūrą motyvuojantys pavyzdžiai su imperatyvo formomis, kaip B. Chilinskio *Nusimazgok*, *Nusimazgok ir pasitepk*, J. Bretkūno *Nessibijokite*, B. Vilento *Susimilk*, dabartinėje lietuvių kalboje yra taip pat įprasti, kaip buvo XVI a. Imperatyvo formos dabartinėje lietuvių kalboje, kaip ir seniau, labai dažnai eina sakinio pradžioje visai nepriklausomai nuo to, ar jos sangražinės ir priešdėlinės, ar nesangražinės ir nepriešdėlinės. Kitų (ne imperatyvo) formų vartoseną sakinio pradžioje dabar vienur kitur gali būti retesnė, negu senuosiuose raštuose, bet ne dėl priešdėlio suaugimo su veiksmažodžiu, o dėl to, kad kai kurios dalelytės, seniau ėjusios Vakarnagelio pozicijoje, dabar dažniau nukeliamos prieš asmenuojamą veiksmažodžio formą ir vartojamos kaip jungiamieji žodžiai⁹. Tačiau tokios senųjų raštų konstrukcijos su veiksmažodžiu *nusidavė*, kaip B. Vilento *Nūssidawe anosa dienos* arba J. Bretkūno *Nusidawe to czesu* to parodyti negali, nes, viena, pats veiksmažodis *nusiduoti* yra gavęs reikšmę „atsitikti“ veikiausiai dėl vokiečių kalbos *sich begeben* įtakos, antra, kalbamos konstrukcijos yra verstinės, plg. Vulgatos *Factum est autem in diebus illis* ir Liuterio vertimo *Es begab sich aber Zu der Zeit*. Visai nieko bendra su šiomis konstrukcijomis neturi A. Šleicherio paskelbtos pasakos pavyzdys *alė tai nenusidavė* (verstinas ne „но тогда не оказалось“, bet „но это не удалось“), kur *nenusidavė* turi kitokią reikšmę. Statistinių duomenų apie veiksmažodžių su enklitiniais įvardžiais poziciją senuosiuose raštuose, kurių pasigenda autorius, galima rasti E. Hermano darbe „Litauische Studien“, specialiai skirtame autoriaus sprendžiamai lietuvių kalbos enklitikų pozicijos problemai; iš jų aiškiai matyti, kad net enklitiniai įvardžiai *mi* ir *ti*, kurie daug ilgiau, negu *si*, išlaikė savarankišką reikšmę, nevirsdami morfologiniais-darybiniais formantais, sakinio pradžioje eina tiek su priešdėlinėmis, tiek ir su nepriešdėlinėmis veiksmažodžių formomis, tarp kurių vyrauja imperatyvo formos. Apskritai, reikia tik apgailestauti, kad autorius, atrodo, nepasinaudojo E. Hermano darbe pateikta ir detaliai išanalizuota senųjų lietuvių kalbos paminklų medžiaga, kuri būtų įgalinusi patikrinti bei papildyti kai kuriuos baltų kalbas liečiančius teiginius. Turint galvoje aukščiau minėtas anatoliečių ir keltų kalbų konstrukcijas, E. Hermano iškelti duomenys apie lietuvių kalbos enklitinių įvardžių santykius su jungtukais bei dalelytėmis (58), apierieveiksmio *nū/nu* vartimą enklitiku (373), apie vad. „tmesio“ reiškinius (59–66) ir kt. verti rimto dėmesio, plg. taip pat tokius p. 399 minimus pavyzdžius su enklitikų telkiniais sakinio pradžioje, kaip *tegi nenumitranka* (Knyga Nobažnystės, 1653), *tene migi negandina* (Morkūno Postilė, 1600) ir pan.

Pagal dalelytės *gi* poziciją tokias lietuvių kalbos formas, kaip *pasigiziūrėjau*, autorius pabrėžtinai lygina su hetitų kalbos konstrukcijomis, kur dalelytė *-kan-* eina po enklitinių įvardžių (230). Tačiau lietuvių kalboje, nors rečiau, pasitaiko ir formų su *gi* prieš enklitinį įvardį, pvz., *atgisilsėk*, *negisitikėjau*, kurios turi ryškių atitikmenų indoiraniečių ir kt. kalbose (plg. s. ind. *hi*, av. *zi* poziciją) ir gali būti laikomos senesnėmis, remiantis B. Delbriuko išvada, jog senoji dalelyčių pozicija yra po pirmojo kirčiuoto žodžio, bet prieš enklitinius įvardžius¹⁰.

⁹ Plg. E. Hermann, op. cit., 408.

¹⁰ B. Delbrück, op. cit., 51 tt.

Malonu matyti, kad baltų kalbų faktai monografijoje pateikiami ne tik gausiai, bet ir palyginti taisyklingai, daugeliu atvejų iš pirmųjų šaltinių. Autorius yra gerai susipažinęs su Lietuvoje išeinančia kalbine literatūra ir ne vienoje vietoje ja remia savo teiginius. Turint galvoje labai sudėtingą knygos korektūrą, lietuviškų formų pateikimo ar vertimo netikslumų pasitaiko nedaug; prie vieno kito jau minėto atvejo galima būtų dar pridurti, kad lie. *spēja* (87) verstina ne „поспешать“ o „успеет“, o konstrukcija *Delsi rangiánčiu Zmoniu* (229) reiškia „для извивающихся людей“ (не человека).

Turininga ir įdomi V. Ivanovo monografija įgalina pažvelgti į daugelį baltų kalbotyros klausimų iš labai plačios lingvistinės perspektyvos. Visi tie, kuriems rūpi baltų kalbų istorija, susidomėje lauks tolesnių autoriaus darbų.

V. Ambrazas

Jean Perrot, *Les dérivés latins en -men et -mentum*. Paris, Librairie C. Klincksieck 1961, pp. 381

Монографическое исследование Ж. Перро, посвященное, казалось бы, частному вопросу латинского словообразования, представляет большой интерес не только для специалистов по классической и романской филологии, но также и для всех, занимающихся исторической грамматикой любого индоевропейского языка. Как известно, образования с индоевропейским суффиксом **-men-*, помимо латинского языка, широко распространены в древнегреческом, индо-иранском и балто-славянском, а многочисленные реликты этих образований засвидетельствованы в германских, кельтских и других индоевропейских языках. Сравнительно полный перечень славянских производных с суффиксом **-men-* (но без анализа материала) содержится в „Сравнительной грамматике славянских языков“ Ф. Миклошича¹. Соответствующий материал балтийских языков частично был изложен в конце XIX века А. Лескиным², а спустя 50 лет — П. Скарджюсом³. С древнеиндийским материалом (опять-таки выборочным) нас знакомит грамматика Я. Вакернагеля — А. Дебруннера⁴. Древнегреческим образованиям с суффиксом **-men-* (**-mon-*) помимо соответствующих разделов грамматики Э. Швицера, посвящено специальное (небольшое по объему) исследование Т. Болелли⁵. Общие вопросы, связанные с происхождением индоевропейских образований на **-men-*, освещались в работах К. Бругмана, А. Мейе, Е. Куриловича, Э. Бенвениста и др.

Книга Ж. Перро является первой исчерпывающей по использованному материалу монографией, посвященной анализу дериватов с суффиксом **-men-* в конкретном индоевропейском языке. Автор широко привлекает данные родственных языков (в том числе — хеттского и тохарского), часто прибегает к статистическим методам исследования. Книга

¹ Fr. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, II, Wien, 1875, 236—238. См. также А. В. Isačenko, *Príspevok k štúdiu najstarších vrstiev základného slovného fondu slovanských jazykov* (Slovanské neutrá na *-men*), — *Studie a práce linguistické*, I (1954), 114—130.

² A. Leskien, *Die Bildung der Nomina im Litauischen*, Leipzig, 1891, 417—421.

³ P. Skardžius, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius, 1943, 206, 232—237, 293—296.

⁴ J. Wackernagel, *Altindische Grammatik*, II, 2 (bearb. von A. Debrunner), Göttingen, 1954, 753—768.

⁵ T. Bolelli, *Origine e sviluppo delle formazioni greche in *men/mon**, — *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, ser. II, vol. XXII (1953), fasc. I—II, 5—74.